

7.3

Noorte karistamiselt õigusrikkumiste ennetamisele

Andra Reinomägi ja Ingrid Saarepuu

PÕHISÕNUMID

- Laste ja noorte puhul on kriminaalpoliitika eesmärk hoida neid sattumast kriminaaljustiitsüsteemi, vähendada nende õigusrikkumisi ning juhul, kui nad on süsteemi sattunud, tagada nende eakohane kohtlemine.
- Laste erikohtlemise põhimõte kriminaaljustiitsüsteemis tuleneb nende arengulisest eripärasest ja sotsiaalsest ebaküpsusest, mistõttu õigusrikkumisi toime pannud alaealiste puhul rakendatakse nende arengust lähtuvaid ja kasvatuslikke mõjutusvahendeid vastavalt alaealise vajadustele ja riskidele.
- Laste toime pandud registreeritud kuritegude ja väärtegude arv on aastatel 2018–2024 oluliselt vähenenud.
- Suur osa alaealistega seotud kriminaalmenetlustest lõpetatakse prokuratuuris. Kui prokuratuur leiab, et süüteo toime pannud last saab mõjutada ilma teda karistamata, võib ta kriminaalmenetluse lõpetada, last hoiatada ning tema nõusolekul kohustada teda tegema üldkasulikke tööd, läbima ravi või sotsiaalprogrammi vms.
- Laste ja noorte abivajadust tuleb märgata võimalikult varakult ning haridus- ja sotsiaalsüsteemi koostöös lapsele ja tema perele vajaliku tuge pakkuda, et ennetada lapse sattumist kriminaaljustiitsüsteemi.

SISSEJUHATUS

Kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030¹ sea-
vad eesmärgiks turvalise ja õiglase ühiskonna,

mille sõltumatu, tõhusa, nutika ja ohvreid abis-
tava kriminaaljustiitsüsteemiga puutub kokku

vähe lapsi ja noori. Laste ja noorte puhul on krimi-
naalpoliitika põhialustes seatud eesmärk hoida
laste ja noorte sattumisest kriminaaljustiitsüs-
teemi, vähendada nende õigusrikkumisi ning
tagada noorte õigusrikkujate eakohane kohtle-
mine.

Kaasaegne lähenemine laste õigusrikkumiste
käsitlemisel soovib trahvi määramise ja aresti-
mise asemel lähtuda vastutuse mudelist, mille
eesmärk on kasutada kasvatusmeetmeid ja
õpetada lastele vastutust. Juhtumite lahenda-
misel tuleb soodustada mittekaristuslike mõju-
tusvahendite kasutamist, mille hulka kuulub
näiteks kahju heastamine, osapoolte lepitamine
või sotsiaalprogrammis osalemine.²

Rahvusvaheliste soovitude³ kohaselt peab laste
õigusrikkumiste reageerimisel arvestama ala-
ealise vanust, vajadusi ja õigusi. Laste erikoht-
lemise vajadus on tingitud nende arenguli-
sest eripärasest ja sotsiaalsest ebaküpsusest.
Sotsiaalsed tegurid vajavad haridus- ja sotsiaal-
süsteemi sekkumisi, ealised põhjused rikku-
misi sooritada mööduvad sageli iseenesest.
Rikkumise tagajärg peab lapsele saabuma
võimalikult kiiresti ja olema proportsionaalne,
otstarbekas ja rehabiliteerimisele suunatud.
Väikse riski korral tuleb reageerida minimaal-
selt ning põhitähelepanu tuleb suunata keske-
mise ja suure riskiga õigusrikkujatele. Rikku-
mise eest vastutamisel ja lahenduste leidmisel
peab kande roll olema lapsel, lapsevanemal ja
kogukonnal. Kui last on võimalik mõjutada pere,
haridus-, sotsiaal- või muu süsteemi kaudu, tu-

Rikkumise eest vastutamisel ja lahen-
duste leidmisel peab kande roll olema
alaealisel, lapsevanemal ja kogukonnal.

leks hoiduda õigussüsteemi reageerimisest.
Rikkumisele reageerimisel peab arvestama taas-
tava õiguse⁴ põhimõtteid ning laps peab saama
võimaluse oma rikkumine heastada. Laps peab
olema ära kuulatud ja kaasatud rikkumisele
reageerimisel ja lahenduste leidmisel. Laste
puhul tuleb vabaduskaotuslikke meetmeid välti-
da.⁴

LASTE ERIKOHTLEMISE REFORMIGA PÜÜTAKSE TOETADA ÕIGUSKUULEKAT ELUTEED

Laste süütegude lahendamisel on oluline hoida
ära edasist süütegude toimepanekut, aidata teo
toimepanijal juhtunu tagajärgi ja selle mõjusid
mõista ning toetada teda seaduskuulekal teel
püsimisel. Alaealiste erikohtlemist toetavad
seadusemuudatused, mille aluseks olid ala-
ealiste erikohtlemise põhimõtted⁵, jõustusid
2018. aastal. Nende põhimõtete kohaselt tuleb
õigusrikkumisi toime pannud laste ja noorte puhul
rakendada arengust lähtuvaid ja kasvatuslikke
mõjutusvahendeid, sekkumise valik tuleb teha
vastavalt lapse vajadustele ja riskidele ning
sealjuures sekkuda minimaalsel vajalikul määral.⁶
Karistusseadustikus (KarS) jõustus 2018. aastal
põhimõte, et lapsele võib karistuse mõista või
määrata ainult siis, kui muu mõjutusvahendiga ei
ole võimalik mõjutada teda edaspidi süütegudest
hoiduma (KarS § 56 lg 3). See tähendab, et enne
tema karistamist tuleb menetlejal alati kaaluda
mittekaristuslike mõjutusvahendite kasutamise
võimalust. Sellised kaalutlused on kohased nii
kriminaalmenetluse kui ka väärteomenetluse
korral.⁶ Oluline on ka keskkond, milles süüteos
süüdistatavad lapsed viibivad, mistõttu loodi
kriminaalmenetluse seadustiku (KrMS) muuda-
tusega võimalus, et vahistamise asemel võib
kohus saata alaealise kinnisesse lasteasutusse
(KrMS § 131 lg 3²).

^a Taastav õigus on konflikti lahendamise meetod, mis ei asenda alati formaalseid menetlusi, kuid on hea viis, mille abil leida hingerahu, jätta konflikt seljataha ja minna eluga edasi. Vt täpsemalt Justiits- ja Digiministeeriumi veebilehelt <https://www.justdigi.ee/kuritegevus-ja-selle-ennetus/ohvrite-toetamine/kahjude-heastamine-ja-taastav-õigus>.

^b Karistusseadustiku § 87 alusel saab väärtegude ja kuritegude puhul kohaldada alaealisele erinevaid mõjutusvahendeid: hoiatus, sotsiaalprogramm, väärteo või kuriteoga tekitatud kahju hüvitamine või heastamine, sõltuvus- või muu ravi, vahendusteenus, sõltuvust süüteost üldkasuliku töö tunnid (ÜKT), liikumisvabaduse piirang (koos käitumiskontrollile allutamise ja kuritegude puhul), kinnisesse lasteasutusse paigutamine ning muu asjakohane isiku poolt vabatahtlikult võetav kohustus.

Kuriteo eest asjakohaste kohustuste määramisel võetakse arvesse toime pandud teo kvalifikatsiooni, noore suhtumist tehtusse ning, kui neid oli, siis ka tema varasemaid süütegusid ja nende iseloomu. See tähendab, et isegi kui kaks noort on toime pannud täpselt sama süüteo, ei pruugi neile määratud kohustused või mõjutusvahendid olla samasugused. Analüüsid⁷ näitavad, et rahatrahve määratakse reformieelse ajaga võrreldes tunduvalt vähem ning varasemast enam kasutatakse mõjutusvahendina hoiatust, sotsiaalprogrammi suunamist, mõjustrahvi või mõnd muud kohustust.

Eestis algab kriminaalvastutuse iga 14-aastaselt. Sellest noorem inimene on oma ea tõttu automaatselt süüvõimetu, mis tähendab, et karistusõiguslikult teda vastutusele ei võeta, st teda ei karistata. Siiski uuritakse ka alla 14-aastase tegusid juhtumi väljaselgitamiseks.

Lastekaitseseaduse (LasteKS) järgi on laps, kelle käitumine ohustab teda ennast või teiste isikute heaolu, abivajav laps (LasteKS § 26). Sellistel puhkudel kaasatakse lastekaitse ning selgitatakse välja, mis lapse käitumise põhjustas ja kuidas last toetada. Keerulistel juhtudel, kus lapse käitumine

seab ohtu tema enda elu, tervise või arengu või teiste isikute elu või tervise ning seda ohtu ei ole võimalik kõrvaldada ühegi vähem piirava meetmega, paigutatakse laps sotsiaalhoolekande seaduse (SHS) alusel kohaliku omavalitsuse taotlusel kohtu otsusega kinnisesse lasteasutusse (SHS § 130²). Politsei, prokuratuuri ja kriminaalhoolduse ametnikud saavad samuti kohtult mõjutusvahendina taotleda kuriteo või väärteo toime pannud lapse kinnisesse lasteasutusse suunamist (KarS § 87). Alaealise vahistamise korral saab prokuratuur taotleda kohtult vahistamise asendamist kinnisesse lasteasutusse paigutamise (KrMS § 131 lg 3²).

Kinnises lasteasutuses tagatakse lapsele turvaline keskkond ning toetatakse lapse psühholoogilist, emotsionaalset, sotsiaalset, hariduslikku ja kognitiivset arengut. Selle eesmärk on aidata lapsel tulla tavakeskkonnas toime oma elu, tervist ja arengut ning teiste isikute elu ja tervist kahjustava käitumiseta. Kinnises lasteasutuses reguleeritakse lapse une- ja ärkveloleku režiimi, õppimise või töötegemise ning ekraani kasutamise aega. Pakutakse individuaal- ja rühmategevusi, füüsilist aktiivsust, tasakaalustatud toitu, vaba aja tegevusi ja muud ning toetatakse

Tabel 7.3.1 Laste arv kinnistes lasteasutustes aastatel 2018–2024

	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Laste arv kokku	58	62	76	62	57	59	63
Sh							
- SHS § 130 ¹⁻⁵ (sh AMSi ⁶ alusel 2018. a) alusel	36	42	55	46	44	42	49
- KarS § 87 alusel (mõjutusvahendina)	20	20	18	14	10	13	11
- vahistamise asendusega (KrMS § 131 lg 3 ²)	2	0	3	2	3	4	3

ALLIKAS: Sotsiaalkindlustusamet

⁶ Alaealiste mõjutusvahendite seadus (kehtetu).

Tabel 7.3.2 Laste arv vanglas aastalõpu seisuga aastatel 2018–2024

	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Laste arv kokku	14	15	5	5	3	1	3
Vahistatud	4	6	2	4	2	0	3
Süüdimõistatud	10	9	3	1	1	1	0

ALLIKAS: Justiits- ja Digiministeerium

traumadest taastumist. Lapsel võimaldatakse kogeda võimetekohaste tegevuste kaudu edulamust.⁸ Kinnises lasteasutusest lahkudes suundub laps tagasi koju, oma kogukonda, kus jätkub koostöö lastekaitsetöötajaga, kes lapse vajadustest lähtuvalt last ja tema peret vajalike toetusmeetmetega juhtumikorralduse raames toetab.

Sotsiaalkindlustusameti andmetel on kinnises lasteasutuses viibivate laste arv võrreldes 2020. aastaga veidi vähenenud (tabel 7.3.1). Selle selgitus võib olla seotud kinnisesse lasteasutusse lisandunud kohtade arvu, kuid ka koroonakriisiga. Suurem osa kinnises lasteasutuses viibivatest lastest on sinna suunatud sotsiaalhoolekandeseaduse alusel, mille puhul kohalik omavalitsus esitab kohtule taotluse, olles eelnevalt küsinud arvamust ka Sotsiaalkindlustusametilt. Neid lapsi, kes on kinnisesse lasteasutusse suunatud karistusseadustiku § 87 alusel (alaealise mõjutusvahendina) või kriminaalmenetluse seadustiku § 131 lg 3² alusel (vahistamise asendamisena), on oluliselt vähem kui sotsiaalhoolekande seaduse alusel kinnisesse lasteasutusse suunatud lapsi. Vaadeldud aastatel on vahistamise asendamisena suunatud kinnisesse lasteasutusse aasta jooksul keskmiselt 2–4 last. Alaealise mõjutusvahendina on kinnisesse lasteasutusse suunatud laste arv vähenenud, mis on kooskõlas ka vähenenud registreeritud süütegude arvuga alaealiste puhul (vt tabel 7.3.1 ja joonis 7.3.1).

Vaadeldava seitsme aasta jooksul on oluliselt vähenenud ka vanglas viibivate laste arv (tabel 7.3.2). Vangla asemel eelistatakse võimalu-

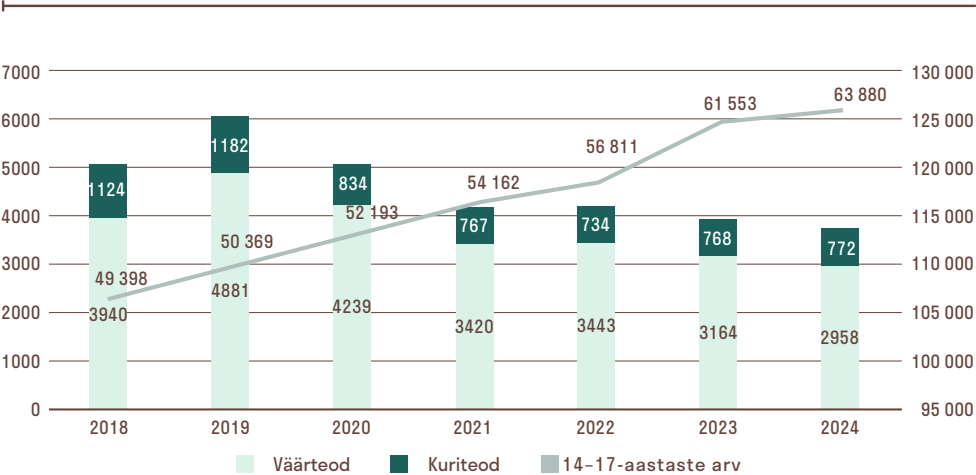
sel lapse suunamist kinnisesse lasteasutusse, sest seal on vanglaga võrreldes paremad tingimused nende erikohtlemiseks. Vanglasse jõuavad lapsed enamasti väga raskete või korduvate kuritegude tõttu.

Juhul kui laps siiski läheb vanglasse, saab ta seal jätkata kooliteed, osaleda teraapiates ja sotsiaalse rehabilitatsiooni programmides, suhelda lähedaste ja perega. Vangistuse jooksul püüeldakse alaealise käitumise parandamise poole, et tavaellu naastes oleks tal võimalik seadusekuulekat elu jätkata ja tema toimetulekuoskused oleksid paranenud. Seejuures on kindlasti oluline tagada talle pere ja kogukonna tugi. Kohus võib süüdimõistatud alaealise vabastada karistusest ja määrata alaealise tema käitumise mõjutamiseks kriminaalhooldusele, arvestades tema kõlbelise ja vaimse arengu taset ning tema võimet saada aru oma teo keelastusest või juhtida oma käitumist.

LASTE SÜÜTEOD ALKOHOLIST JA LIIKLUSRIKKUMISTEST VÄGIVALLA JA VARGUSTENI

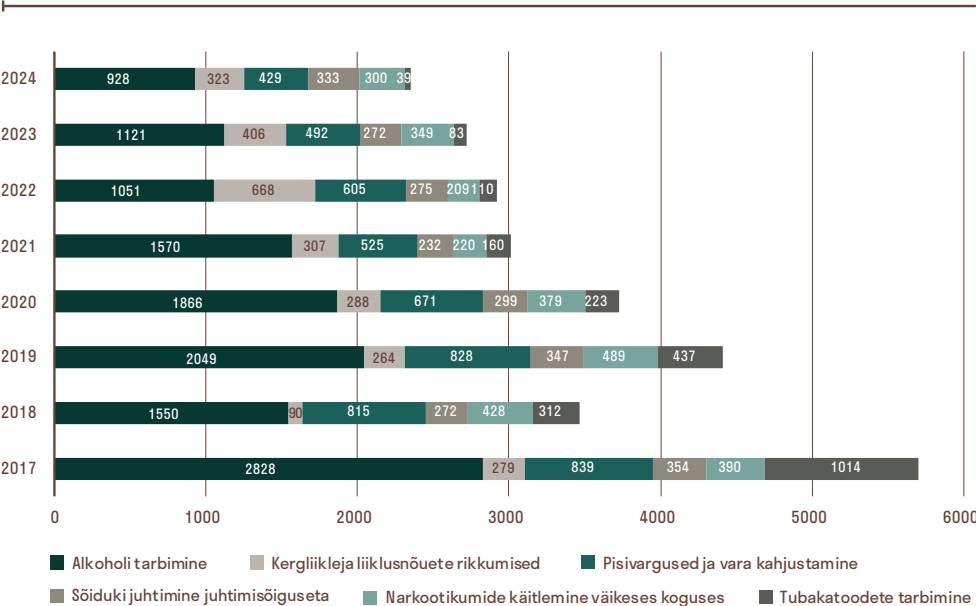
Alaealiste poolt toimepandud süüteod jagunevad väärtegeudeks ja kuritegeudeks. Laste õigusrikkumiste kirjeldamisel on alljärgnevalt lähtutud Politsei- ja Piirivalveameti administratiivandmetest, mille puhul on õigusrikkumisest politseile teatatud ja teo toimepanija on tuvastatud. 2018. aastast alates on alaealiste poolt toime pandud registreeritud süütegude arv vähenenud. 2024. aastal püsis see alla 4000 piiri, kuigi 14–17-aastaste arv tervikuna vaadeldaval perioodil kasvas (joonis 7.3.1).

Joonis 7.3.1 Alaealiste registreeritud süüteod ja 14–17-aastaste arv aastatel 2018–2023

ALLIKAD: Politsei- ja Piirivalveamet, Statistikaamet, Justiits- ja Digiministeerium

Joonis 7.3.2 Alaealiste toimepandud levinumad registreeritud väärteod aastatel 2017–2024

ALLIKAS: Politsei- ja Piirivalveamet

Suurima osa alaealiste registreeritud väärtegedest moodustavad alkoholi tarbimine, pisivargused ja kergliikleja liiklusnõuete rikkumised.

Valdav osa alaealiste poolt toime pandud õigusrikkumistest on väärteod, mis 2024. aastal moodustasid kõigist süütegedest 79%. Aastatel 2018–2024 vähenes nii alaealiste poolt toime pandud registreeritud väärtegede (1,3 korda) kui ka kuritegede (1,5 korda) arv (joonis 7.3.1).

Enamasti satuvad lapsed politsei vaatevälja ühekordse õigusrikkumise tõttu. 2024. aastal väärteo toime pannud alaealistest 75% panid aasta jooksul toime ühe väärteo, ülejäänud neist kaks või enam. Süütegeid toime pannud alaealiste keskmine vanus 2024. aastal oli väärtegede puhul 16, aga kuritegede puhul 15 aastat. Kolmveerand väärtegede toimepanijatest on poisid ja veerand tüdrukud. Kuritegede puhul on kümnest toimepanijast üks kuni kaks tüdrukut ja ülejäänud poisid.

Suurima osa alaealiste registreeritud väärtegedest moodustavad alkoholi tarbimine, pisivargused ja kergliikleja liiklusnõuete rikkumised. Varasemate aastatega võrreldes suurenes 2024. aastal sõiduki juhtimine juhtimisõigusega, kuid kahanes muude registreeritud väärtegede arv (joonis 7.3.2).

Tüdrukute toimepandud registreeritud väärtegedest oli 2024. aastal suur osa seotud alkoholi tarbimisega (48%), sellele järgnesid liiklusseaduse rikkumised (25%) ning pisivargused ja varakahjustamine (13%). Narkoväärteod moodustasid kõigist tüdrukute toimepandud registreeritud väärtegedest kümnendiku. Poiste toimepandud registreeritud väärtegedest moodustasid 2024. aastal suurima osa liiklusseaduse rikkumised (42%) ja alkoholi tarbimine (26%), millele järgnesid pisivargused ja vara kahjustamisega seotud väärteod (15%) ning narkoväärteod (10%) (tabel 7.3.3).

Laste toimepandud kuriteod jaotuvad üldjuhul kaheks: isikuvastased kuriteod^d ja varavastased kuriteod^e. Suurima osa alaealiste kuritegedest moodustasid 2024. aastal vägivald kuriteod (47%) ning asja ebaseaduslik omastamine (22%). Teisi kuritegede liike (nt narkokuri-

Tabel 7.3.3 Alaealiste toimepandud registreeritud väärteod 2024. aastal, poisid ja tüdrukud

	Poisid	Tüdrukud
Liiklusseaduse rikkumised	42%	25%
Alkoholi tarvitamine	26%	48%
Pisivargused ja vara kahjustamine	15%	13%
Narkoväärteod	10%	10%
Avaliku korra vastased väärteod	3%	1%
Tubakatoodete tarvitamine	1%	1%
Muu	3%	1%

ALLIKAS: Politsei- ja Piirivalveamet

^d Isikuvastaste kuritegede hulka kuuluvad vägivaldakuriteod, seksuaalkuriteod, väljapressimine ja süüteod alaealiste vastu.
^e Varavastaste kuritegede hulka kuuluvad näiteks asja ebaseaduslik omastamine ja kasutamine.

teod, avaliku korra vastased kuriteod vm) registreeritakse oluliselt vähem (vt tabel 7.3.4).

Nii poiste kui ka tüdrukute puhul olid kõige levinumad vägivallakuriteod ning asja ebaseaduslik omastamine, millele järgnes asja ebaseaduslik kasutamine (tabel 7.3.5).

Laste sooritatud raskeid isikuvastaseid kuritegusid registreeritakse vähe (tabel 7.3.6).

Kui kriminaalmenetlust ei alustata või see lõpetatakse põhjusel, et õigusvastase teo on toime pannud oma ea tõttu süüvõimetu alaealine, selgitab uurimisasutus või prokuratuur alaealisele ja tema seaduslikule esindajale kuriteo tunnustega teo olemust ja kriminaalmenetluse lõpetamise alust. Uurimisasutus või prokuratuur

võib saada teavituse ja vajalikus mahus koopia kriminaalasja materjalidest alaealise elukoha järgsesse kohaliku omavalitsuse üksusse (KrMS 201 lg 1).

Kui prokuratuur leiab, et isikut, kes pani kuriteo toime vähemalt 14-, kuid alla 18-aastasena, saab mõjutada karistust või karistusseadustiku §-s 87 ettenähtud mõjutusvahendit kohaldamata, võib prokuratuur kriminaalmenetluse lõpetada, isikut hoiatada ning vajaduse korral kohaldada tema nõusolekul seaduses sätestatud kohustusi (KrMS 201 lg 2).^f Prokuratuur määrab kohustuse täitmiseks tähtaja, mis ei või olla pikem kui kümme kuud. Kui isik ei täida määratud tähtaja jooksul talle pandud kohustust, võib prokuratuur kriminaalmenetluse määrusega uuendada. Enne kriminaalmenetluse lõpetamist tuleb alaealise-

Tabel 7.3.4 Alaealiste toimepandud levinuimate kuritegude arv aastatel 2018–2024

	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Kehaline väärkohtlemine (KarS § 121)	450	501	333	316	361	301	331
Vargus (KarS § 199)	351	341	273	252	183	185	172
Kelmus (KarS § 209) ja arvutikelmus (KarS § 213)	8	9	12	13	8	10	60
Ähvardamine (KarS § 120)	34	44	24	23	25	37	32
Narkokuriteod (KarS §-d 183–184)	34	57	33	24	14	33	29
Asja omavoliline kasutamine (KarS § 215)	41	24	34	11	22	29	12
Avaliku korra raske rikkumine (KarS § 263)	61	55	29	25	19	18	17
Väljapressimine (KarS § 214)	10	14	9	5	7	11	8
Röövimine (KarS § 200)	23	9	17	8	16	10	12
Mootorsõiduki joores juhtimine (KarS § 424)	4	13	11	8	2	2	6

ALLIKAS: Justiits- ja Digiministeerium

^f Seaduses sätestatakse järgmised kohustused: 1) 10–60 tundi üldkasulikku tööd; 2) kuriteoga tekitatud kahju hüvitamine või heastamine; 3) sotsiaalprogramm; 4) sõltuvus- või muu ravi; 5) vahendusteenus; 6) muu asjakohane kohustus.

Tabel 7.3.5 Alaealiste toimepandud registreeritud kuriteod 2024. aastal, tüdrukud ja poisid

	Tüdrukud	Poisid
Vägivallakuriteod ^a	52%	41%
Asja ebaseaduslik omastamine	22%	28%
Süüteod vara vastu ^b	2%	7%
Asja ebaseaduslik kasutamine	2%	4%
Süüteod alaealiste vastu ^c	1%	1%
Avaliku korra vastased teod	2%	3%
Narkokuriteod	3%	4%
Võltsitud maksevahendi ja väärtpaberi käitlemine	2%	2%
Seksuaalkuriteod	1%	3%
Väljapressimine	1%	1%
Dokumendi võltsimine ja kahjustamine	4%	1%
Liiklussüüteod	1%	3%
Muu	7%	2%

ALLIKAS: Justiits- ja Digiministeerium

MÄRKUS. ^a Vägivallakuritegude hulka kuuluvad isikuvastased kuriteod (v.a KarS §-d 137–140 ja 148–150), samuti röövimine, avaliku korra raske rikkumine (KarS § 263) ning vägivald võimuesindaja või muu avalikku korda kaitsva isiku suhtes (KarS § 274). ^b Kelmused (KarS § 209) ja arvutikelmused (KarS § 213). ^c Peamiselt loata intiimfotode ja -videote jagamised, aga ka lapsealiste seksuaalne ahvatlemine (KarS § 178 ja § 179).

Tabel 7.3.6 Alaealiste toime pandud registreeritud raskete isikuvastaste kuritegude arv aastatel 2018–2024

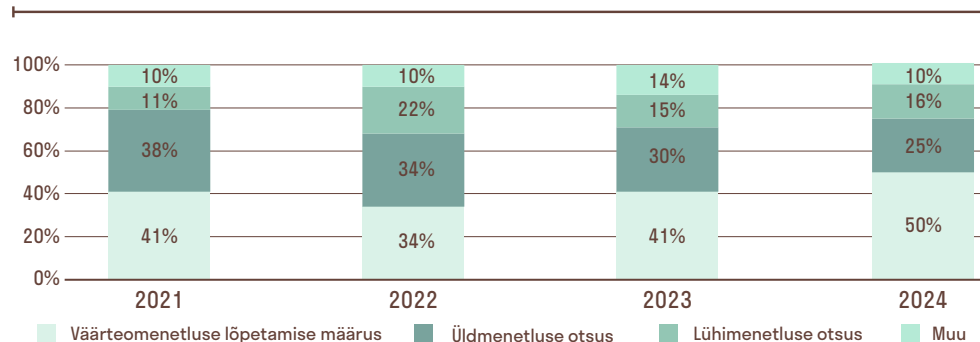
	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Tapmine koos tapmiskatsega (KarS § 113)	0	1	1	1	0	1	1
Mõrv koos mõrvakatsega (KarS § 114)	0	0	1	0	0	0	1
Raske tervisekahjustuste tekitamine (KarS § 118)	5	3	3	1	1	1	2

ALLIKAS: Justiits- ja Digiministeerium

na kuriteo toime pannud isikule ja tema seaduslikule esindajale selgitada kuriteo tunnustega teo olemust ja kriminaalmenetluse lõpetamise alust. Alaealise suhtes kriminaalmenetluse lõpetamise korral võib prokurör saada teavituse ja vajalikus mahus koopia kriminaalasja materjalidest alaealise elukoha järgsesse kohaliku omavalitsuse üksusse.

2023. aasta andmete järgi saab öelda, et alaealiste toimepandud kuritegude asjadest lõpetati valdav osa (76%) prokuratuuris, 16% lahendati kohtus kokkuleppemenetluses ning süüdistusaktini jõudis 2023. aastal 4% juhtumitest (vastavalt 3% lühimenetluses ja 1% üldmenetluses).

Joonis 7.3.3 Väärteomenetluse lõpetamise liigid aastatel 2021–2024

ALLIKAS: Politsei- ja Piirivalveamet

Väärtegude puhul saab kohtuväline menetleja otsustada väärteomenetlemise alustamata jätta juhul, kui menetleja hinnangul piisab näiteks väärteo toimepannud isiku hoiatamisest. Kui kohtuväline menetleja leiab, et isikule, kes pani väärteo toime vähemalt 14-, kuid alla 18-aastasena, ei ole vaja kohaldada karistust või karistusseadustiku § 87 lõikes 2 sätestatud mõjutusvahendit, võib kohtuväline menetleja alaealist hoiatada, väärteomenetluse määrusega lõpetada, ning kui tegemist on abivajava lapsega lastekaitseaduse § 26 tähenduses, saata alaealise kohta teavituse ja vajalikus matus koopia väärteoasja materjalidest alaealise elukohajärgsesse kohaliku omavalitsuse üksusse. Väärtegude puhul lõpetati pool 2024. aastal alustatud väärteomenetlustest väärteomenetluse lõpetamise määrusega, veerand üldmenetluse otsusega ning 16% lühimenetluse otsusega (joonis 7.3.3).

ÕIGUSRIKKUMISTE ENNETAMISE TÕHUSUS SÕLTUB SÜSTEEMIDE KOOSTÖÖST

Laste süütegude lahendamisel peetakse tähtsaks hoida ära edasist süütegude toimepanekut, aidata teo toimepanijal juhtunu tagajärgi ja selle mõjusid mõista ning toetada teda seaduskuulekal teel püsimisel. Meeler ja Todres,⁹ viidates ÜRO lapse õiguste konventsiooni artiklile 37 ja Lapse Õiguste Komitee 24. üldkommentaarile, rõhutavad, et vabaduse võtmine lapselt peaks olema viimane abinõu, mida õigussüsteemis kaaluda. Nende hinnangul algab lapsega

seotud õigussüsteem ammu enne tema kokkupuudet kriminaaljustiitsüsteemiga, mistõttu tuleb teha kõik, et ennetada lapse õigusega pahusisse minekut. See tähendab, et edendada tuleb laste heaolu ja vähendada nende õigusrikkumisi suurendavaid riskitegureid, tuustada suuremat abi ja tuge vajavad lapsed ja abistada neid ning pakkuda meetmeid, millega perekond, kool ja kogukond ise last toetada saavad, ilma et justiitsüsteemi oleks vaja kaasata. Olukorras, kus laps juba on õigusega pahusis, tuleb rakendada meetmeid, mis hoiaks lapse justiitsüsteemist eemal, ning kohaldada kinnipidamise ja karistuse määramise asemel muid kui vabadusekaotust hõlmavaid meetmeid.¹⁰ Eestis 2018. aastal kasutusele võetud alaealiste õigusrikkujate erikohtlemise reform viimati mainitule keskendubki.

Vaadates andmeid kriminaaljustiitsüsteemi sattunud laste kohta, on süüvõimelises eas lapsed jõudnud põhikooli lõppu või gümnaasiumiikka. Kool on keskkond, kus lapsed eakaaslastega koos palju aega veedavad. Märkates lapse puhul märke õpiraskustest või kehvadest suhtlusoskustest, on kooli ülesanne oma võimaluste piires teda toetada. Samas on selge, et kooli kõrval on oluline koostöö ja infovahetus lastekaitsega, kes vajaduse korral last ja peret toetada saab. Ka lapsed ise on toonud välja, et nende arvates peaksid kool ja lastekaitseametnikud tihedamat koostööd tegema ning kool võiks märgata ja anda lastekaitseametnikule teada, kui lapsega tundub midagi halvasti olevat.¹¹ Laste hinnangul

peaksid lastekaitseametnikud jälgima perede toimetulekut, käima rohkem kodudes ja ka lastega otse vestlema.¹²

Seaduse järgi on nii põhikoolil kui ka gümnaasiumil hariv ja kasvav ülesanne, õpikeskkond peab toetama õpilase arengut ning õpetajad peavad jälgima õpilaste arengut ja toimetulekut koolis. Seadus näeb vajaduse korral ette kohandatud õppe ja tugispetsialisti toe õpilasele. Tugispetsialistide toe võimalused peab looma kooli pidaja ning selle rakendamise korraldab kooli direktor. Kui õpilasel ilmneb vajadus saada tuge, teavitatakse sellest vanemat ning kool korraldab õpilase pedagoogilis-psühholoogilise hindamise. Vajaduse korral tehakse koostööd teiste valdkondade spetsialistidega ja soovatakse lisauuringuid. Kui kooli tagatud üldine tugi ei anna õpilase arenguks soovitud tulemusi, siis võib rakendada koolivälise nõustamismeeskonna soovitusel tõhustatud tuge või erituge. Eesmärgiga mõjutada õpilasi kooli kodukorra kohaselt käituma ja teistest lugu pidama ning ennetada turvalisust ohustavate olukordade tekkimist koolis, võib õpilase suhtes rakendada põhjendatud, asjakohaseid ja proportsionaalseid tugi- ja mõjutusmeetmeid. Samas on selge, et olukorras, kus õpilase toevajadus tuleneb kodusest keskkonnast, jääb haridussüsteemi toest üksi väheseks ning riigi ülesanne on pere abivajadust märgata ja vanemaid vanemarollis toetada. Siiski võib pakutav abi jääda hiljaks või olla puudulik, mistõttu satub laps probleemide jätkudes kriminaaljustiitsüsteemi.

Sageli selgub, et probleemidesse sattunud lapsel ei ole turvaline kodus, kus on vägivald, joomingud või muud ebasoodsad olud. Valdavalt satuvad kuritegelikule teele ebasoodsates oludes kasvanud traumakogemusega lapsed, kes on kogenud perevägivalda ning kelle vanematel võib olla vaimse tervise probleeme. Lastekaitseametnikud, kohtunikud, politseinikud on sellest teadlikud ja püüavad seda mõjutusmeetmeid rakendades arvestada. Kui reformieelsel ajal määrati lastele rahatrahve ning neid saadeti erikooli ja vanglasse oluliselt rohkem, siis nüüd tegelevad lastekaitseametnikud, politsei ja prokuratuur pigem käitumise põhjustega ja pakuvad kasvatusliku eesmärgiga abi ja tuge –

olgu see siis terapeudi juurde või mõnda programmi suunamine.¹³ Üks võimalus on ka taastava õiguse praktikate rakendamine, mille puhul keskendutakse karistuse asemel süüteo tagajärgede mõistmisele ja nende heastamise võimalustele kokkulepete sõlmimise kaudu.

Mõjutusmeetmete eesmärk ongi hoida lapsi toime panemast uusi süütegusid ning ümbritseval keskkonnal on seejuures oluline roll. Õigusteaduste professorid Jonathan Todres ja Shani M. King¹⁴ on märkinud, et turvatunde ja läheduse puudumine lapsepõlves võib püsivalt kahjustada lapse vaimset tervist ja avaldada mõju tema toimetulekule täiskasvanuna. Uuringud¹⁵ näitavad, et lapsed, kellel on vanematega hea ja usalduslik suhe, on tervemad, aktiivsemad ja ka üldiselt oma eluga rohkem rahul kui lapsed, kelle kodus häid suhteid ei ole. Kuivõrd alla 18-aastaste toimepandud süütegude puhul on enamasti tegemist ühekordse seaduse vastu eksimisega, aitab sobiva mõjutusmeetme rakendamine lapse toimetulekuoskusi parandada ja seaduskuulekat elu jätkata. Uuringud on näidanud, et mida pikemalt püsivad õpilased haridussüsteemis, seda suurem on tõenäosus, et kuritegelikule teele satuvad nad hilisemas elus harvem.¹⁶ Seetõttu on eriti oluline, et haridussüsteemis märgataks laste vajadusi ning suudetaks haridus- kui sotsiaalsüsteemi koostöös võimalikult varakult pakkuda laste vajadustele vastavat abi ja tuge. Süüteo toime pannud alaealine on abivajav laps, kelle puhul on oluline mõista tema teo põhjusi ning püüda sellega seotud riskitegureid maandada ja tema õiguskõulekust toetavaid kaitsetegureid tugevdada.

Olukorras, kus õpilase toevajadus tuleneb kodusest keskkonnast, jääb haridussüsteemi toest üksi väheseks ning riigi ülesanne on pere abivajadust märgata ja vanemaid vanemarollis toetada.

PEEGELDUS

Raul Kadaste

Artikkel kirjeldab Eesti õigussüsteemi muutust, mille kohaselt ei ole eesmärk probleemseid noori karistada, vaid mõista, toetada ja kasvatada. Sageli satuvad noored pahandustesse oma keerulise elu tõttu, mis on alanud juba enne kooli. Ka ennetus peab algama sealt, kus lapse areng algab – kodust ja lasteaia. Ennetus on alati odavam kui tagajärgedega tegelemine. Kuidas teha nii, et ei toimuks isegi esimest rikkumist?

Ennetus algab lasteaia, mitte koolis. Kuigi artikkel keskendub koolile, on selge, et lapse arengulised ja sotsiaalsed hoiakud kujunevad märgatavalt varem. Lasteaed ei ole pelgalt hoiuasutus, vaid esimene arengukeskkond väljaspool kodu. Just seal ilmnevad tihti ka esimesed märgid kodustest probleemidest – hooletusse jätmine, vägivald, turvatunde puudumine. Need on märgid, mida peavad märkama lasteaiaõpetajad. Selleks on aga vaja, et rühmades oleks vähem lapsi ja õpetajatel rohkem aega iga lapsega individuaalseks suhtlemiseks. Täna üle 20-lapselised rühmad seda ei võimalda.

Spetsialistide puudus – süsteem märkab, kuid ei suuda aidata. Õpetajad märkavad sageli esimesena lapse abivajadust, kuid neil ei pruugi olla oskusi ega tuge edasi tegutsemiseks. Tugi-spetsialiste – psühholooge, sotsiaalpedagooge, nõustajaid – ei ole piisavalt. Sageli pole küsimus ainult inimeste vähesuses, vaid töötingimustes ja tasus, mis ei hoiu spetsialiste süsteemis. Kui tuge pole, võib ka õpetaja jaks raugeda ja abivajav laps jääb märkamatuks, kuni probleem avaldub lõpuks õigusrikkumisenähtena.

Õpetajate ülekoormus ja vastutus. Õpetajate puudus suurendab olemasolevate õpetajate koormust, nii et kahaneb nende võime märgata või sekkuda. Kohustusi aina lisandub – õpetamine, käitumise jälgimine, õppetöö dokumenteerimine, emotsionaalse toe pakkumine. Tulemuseks on läbipõlemine ja õpetaja soov ametist lahkuda, mis süvendab õpetajate nappust veelgi. Selleks et õpetaja märkaks ja toetaks, tuleb tema rolli väärtustada mitte ainult sõnadega, vaid ka palgas ja ühiskondlikus kuvandis. Õpetaja ei ole teenindaja, vaid kõrgelt haritud spetsialist.

Õppekava – vähem fakte, rohkem üldpädevusi. Kool ei saa piirduda pelgalt teadmiste andmisega. Noor vajab oskusi, et teha teadlikke valikuid, mõista riske, mõelda kriitiliselt ja osata suhelda. Praegune õppekava ei võimalda õpetajatel edukalt keskenduda üldpädevustele – usalduslike suhete loomisele ja väärtuskasvatusele. Kui vähendada faktikesksust ja suurendada ruumi aruteluks, arenevad ka need oskused, mis aitavad noorel vältida seadusega pahuksis minekut.

Artikkel peegeldab küll õigussüsteemi mõistvat ja ennetusele suunatud suunda, kuid reform ei õnnestu, kui ka haridus- ja sotsiaalsüsteem ei ole toetavad. Ennetus algab enne, kui probleem ilmneb – sageli juba lasteaia. Selleks on vaja spetsialiste, õpetajaid ja sobivat õppekava. Vajame rohkem inimesi, kes märkavad, oskavad ja suudavad aidata.

VIIDATUD ALLIKAD

1. Justiitsministeerium, Riigikogu otsus. Kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030 (2021).
2. J. Salla, Jako Salla: alaealiste trahvimine on ebaefektiivne liinitöö. – Õpetajate Leht, 7.12.2016.
3. K. Tamm, K. A. Salla, Laste toime pandud süütegudele reageerimise analüüs. Kriminaalpoliitika analüüs 5/2016 (Justiitsministeerium, 2016).
4. K. Tamm, K. A. Salla, Laste toime pandud süütegudele reageerimise analüüs. Kriminaalpoliitika analüüs 5/2016 (Justiitsministeerium, 2016).
5. SA Omanäolise Kooli Arenduskeskus, Taastava õiguse põhimõtete ja alaealist mõjutavate meetodite kasutamine politseitoos. Juhendmaterjal (2018).
6. SA Omanäolise Kooli Arenduskeskus, Taastava õiguse põhimõtete ja alaealist mõjutavate meetodite kasutamine politseitoos. Juhendmaterjal (2018).
7. A. Markina jt, Noorte õigusrikkujate uuring (Tartu Ülikool, Justiitsministeerium, 2021); Justiitsministeeriumi analüüsitähtsuse kriminaalpoliitika osakond, Alaealiste toime pandud süütegude menetlus- ja karistuspraktika ülevaade. Kriminaalpoliitika lühianalüüs 1/2024 (Justiitsministeerium, 2024).
8. Vt täpsemalt Kinnise lasteasutuse teenus (KLAT). – Sotsiaalkindlustusamet, viimati uuendatud 13.10.2025, <https://sotsiaalkindlustusamet.ee/spetsialistile-ja-koostoopartnerile/laste-ja-noortega-tootavale-spetsialistile/klat#kinnise-lasteasutuse>.
9. L. Meeler, J. Todres, Deprivation of liberty as a last resort: Understanding the children's rights law mandate for youth justice. – Stanford Journal of International Law 60, 2024.
10. L. Meeler, J. Todres, Deprivation of liberty as a last resort: Understanding the children's rights law mandate for youth justice. – Stanford Journal of International Law 60, 2024.
11. Õiguskantsleri Kantselei, Eesti laste raport ÜRO Lapse Õiguste Komiteele (2023); Õiguskantsleri Kantselei, Eesti laste sõnumid ÜRO Lapse Õiguste Komiteele 2023. – YouTube, 1.11.2023.
12. Õiguskantsleri Kantselei, Eesti laste raport ÜRO Lapse Õiguste Komiteele (2023).
13. J. Salla, Jako Salla: Karistuste karmistamine turvatunnet luua ja kuritegusid vähendada ei aita. – Õpetajate Leht, 18.11.2022.
14. J. Todres, S. M. King, Children's rights in the twenty-first century: Challenges and opportunities. – J. Todres, S. M. King (eds.), The Oxford handbook of children's rights law (Oxford University Press, 2020).
15. K. Soo, D. Kutsar, Kuidas elad, Eestimaa laps? Ülevaade 8–12-aastaste laste subjektiivsest heaolust (Tartu Ülikooli Ühiskonnateaduste Instituut, 2020).
16. L. Lochner, Education and crime. – S. Bradley, C. Green (eds.), The economics of education: A comprehensive overview, 2nd ed. (Academic Press, 2020); R. Hjalmarsson, L. Lochner, The impact of education on crime: International evidence. – CESifo DICE Report 10 (2), 2012.

